

Божница Младеновић
Историјски институт САНУ
Београд

ДЕМОГРАФСКЕ ПРИЛИКЕ У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ ОД 1916. ДО 1918.

Окружна команда Ваљево, са среским командама Ваљево. Мионица, Уб, Обреновац и Каменица, од 1. јануара 1916. године чинила је саставни део аустроугарске окупационе зоне, назване Војно-генерални гувернман у Србији. У свакој окружној команди постојало је управно одељење којим су руководили заменик команданта округа и цивилни комесар. Цивилни комесар, између осталог, био је задужен да прикупља статистичке податке, води евиденцију о становништву и његовом имовном стању.¹ У управно одељење окружне команде пристизали су месечни извештаји од месних свештеника о броју рођених, умрлих и венчаних.²

Статистичко или XIV одељење Војно-генералног гувернмана представљало је својеврстан центар у који су се сливали подаци о броју становника из окружних команди. Одељење је имало разгранату службу, а чиновници су врло савесно и детаљно радили свој посао. Из центра су свим окружним командама, а међу њима и ваљевској, упутили допис о начину „бројања” становништва. У дописима су врло опширно појаснили да спискове треба урадити: 1. за цео округ, 2. за поједине срезове дотичног округа, 3. за све општине појединачно. Потом је требало урадити списак становништва по полу и посебан списак којим би биле обухваћене особе млађе од 10 година, тј. деца.

На основу података који су му прослеђени из окружних команди, Статистичко одељење Гувернмана је 10. јула 1916. године урадило попис становништва окупиране области Србије.³ По аустроугарском

1 Архив Хрватске, Okružno zapovjedništvo Kruševac

2 „Izvođe matica o broju rođenih, umrlih, venčanih i bračno ispitanih podnosiće svaki sveštenik svome namesniku odnosno zastupniku prote mesečni izveštaj, preko sreske komande i to najdalje za prvih 10 dana svakog meseca, koji će mu se od njihove strane za 5 dana po prijemu dostaviti vojnom svešteniku krajskomande”. Архив Србије, Војно-генерални гувернман, VIII/815, Ц. и к. окружно заповједништво Крагујевац, А. Ђ. No. 2369, Службени лист бр. 20

3 Ortsverzeichnis für das von den k. u. k. Truppen besetzte Gebiet Serbiens, Belgrad 1917. Пописано је 1.373.511 становника, од тога у девет северних округа 1.218.027, а у три јужна 155.848 особа. У односу на резултате последњег српског пописа из 1910. године, број становника у девет северних округа био је мањи за 341.841 лице

попису, на подручју команде Ваљево живело је 117.502 особе, од тога 46.814 мушкараца и 70.688 жена. Шест година раније било је 157.678 лица, 81.788 мушкараца и 75.860 жена. (Видети табелу бр. 1). Може се приметити да је у Каменичком срезу мањак 6.235 становника, односно 23,50%, у Мионичком срезу 6.912 особа, што је 22,61% у односу на укупан број становништва из 1910. године. У Обреновачком срезу недостајало је 7.923 лица, односно 29,01%, у срезу Уб разлика је 9.955 особа, или 27,36%, а у Ваљевоу 9.121 лице, или 24,74%. На нивоу округа мањак је 40.176 лица у односу на број становника по попису из 1910. године, што износи 25,48%. Највећи мањак становништва је у Убском, а најмањи у Мионичком срезу.

За прву годину окупације чиновници XIV одељења урадили су, поред већ поменутог пописа, и збирне спискове рођених, умрлих и венчаних у периоду од 1. јануара до 31. децембра. На основу њих може да се прати наталитет, морталитет и природни прираштај у Ваљевском округу.

Списак рођених⁴ нуди податке о броју рођених беба. Бројање је вршено по месецима, а постоји подела по полу. Осим поделе по полу, најмлађи становници окружне команде разврстани су у четири категорије, па су посебно побројана брачна и ванбрачна деца, близанци и мртворођенчад. За годину дана рођено је 1.470 беба чији су родитељи живели у брачној заједници, 143 ванбрачне, 40 близанаца и близнакиња и 11 мртворођених, што збирно износи 1.653 бебе. Највише је рођено у мају (237 – 115 мушких и 122 женских), априлу (208 – 107 и 101) и марту (199 – 105 и 94). Најмање је било у септембру (76 – 35 мушких и 41 женско) и августу (78 – 33 и 45). (Видети табелу бр. 2.)

Списак умрлих⁵ садржи податке о броју особа које су преминуле у току године. Подела је направљена по полу и узроцима смрти (болести и насилна смрт). Саставни део табеле чине подаци о брачном стању, старости и полу умрлих. За годину дана на подручју Окружне команде Ваљево умрло је 1.945 особа, 939 мушкараца и 1.006 жена. Највише лица умрло је у марту (261 – 126 мушкараца и 135 жена), априлу (254 – 132 и 122), јануару (253 – 133 и 120) и фебруару (252 – 121 и 131), а најмање у септембру (65 – 30 мушкараца и 35 жена) и августу (71 – 35 и 36). Од инфективних болести умрла је 151 особа, од туберкулозе 341, других болести 178, а највећи број – 1229 лица од "других" обољења. Насилном смрћу умрло је 46 лица. од којих су пет убијена, а шест извршила самоубиство. Занимљиво је да се 35 особа води под рубриком "остало". Да ли су то оне особе које је војна власт осудила на смртну казну? Током године умрло је 1.068 неожењених и неударених особа, од тога највише узраста од шест до 15 година – 302, и од две до пет година – 300. Број преминулих лица која су живела у брачној заједници износио је 505, од тога је 290 млађе а 215 старије од 50 година. Посебно су побројани умрли удовци и удовице, којих је било 370, од тога 78 млађих и 292 старијих од 50 година. (Видети табеле 3 и 3а.)

4 АС, ВГГ, XIV/76

5 Исто

Подаци о броју венчања⁶ показују да је на територији ваљевске окружне команде у првој години окупације склопљено 1.825 бракова. Највише парова је венчано у новембру (406), мају (306) и октобру (258). У децембру није обављено ниједно венчање, а у марту су венчана само два пара. (Видети табелу бр. 4.)

Подаци да је у 1916. године рођено 1.653 бебе, а умрло 1.945 особа, говоре да није постојао природни прираштај. Број умрлих је за 312 особа већи од броја рођених.

На основу изворне грађе из ННStA у Бечу може се реконструисати старосна структура становништва овога краја. Бројчани однос између мушког и женског дела становништва старости до 15 и преко 55 година није се много изменио у односу на предратно стање, али је велика, боље речено, огромна несразмера у броју мушкараца и жена од 21. до 55. године живота. Преовлађују жене млађих и средњих година (има их око пет пута више), када су природно предодређене за рађање. На другој страни, број особа супротног пола је невероватно, просто запањујуће мали. По српском попису је на 100 жена долазило 107 мушкараца, а по аустроугарском на 100 жена долази 69 мушкараца. Последице су биле смањен број бракова и промене у структури породице. (Видети табелу бр. 5.)

У градовима су демографски поремећаји осетнији него у селима. Знатан број градова изгубио је преко половине мушког становништва. У Ваљеву је 1910. било 8.832 житеља: 5.634 мушкарца и 3.198 жена. За време окупације на 2.354 мушкараца има 3.344 жене, збирно 5.698 становника. У граду је приметна необична појава: број жена се за време окупације увећао у односу на предратно стање. Наиме, у граду је 1910. живело 3.198, а 1916. године 3.344 жене. У збиру становника број жена се највише повећао у Ваљеву, за 22,4%. По српском попису у граду су жене чиниле 36,2% од укупног броја житеља, а по аустроугарском 58,6%.⁷

О демографским приликама у 1917. години можемо закључити само из несређеног материјала који је делимично сачуван у фонду Војно-генерални гувернман. Садржи спискове венчаних, рођених и умрлих у области Гувернмана. За три месеца – април, мај и јул 1917. године склопљено је 73 брака. У округу и даље нема природног прираштаја, јер је рођено 557 беба, а умрло 590 особа. Изузетак представља среска команда Каменица, у којој, појединачно гледано, постоји природни прираштај. Природни прираштај у другој години окупације постоји и у граду Ваљеву, где је рођено 308 беба, 158 мушких и 150 женских, а умрле су 282 особе, 155 мушкараца и 127 жена.⁸ (Видети табеле 6, 7 и 8.)

6 Исто

7 За оволико мањи број мушкараца објашњење је и интернација, поред погибије у рату. Само од 30. августа до 10. новембра 1916. интернирано је са овог подручја 1.018 људи, АС, ВГГ, VIII/750, 14. октобар 1916, N. 8573

8 АС, ВГГ, XIV/476

Статистичко одељење Гувернмана планирало је да у току 1918. године уради нови попис становништва Србије. Њиме је требало да буду обухваћени и чланови породица који нису били у сталном месту боравка, а тиме и они у српској војсци, избеглиштву и интернацији. Циљ новог пописивања био је да се утврди кретање српског становништва изазвано ратом. Пописни материјал подељен је по окрузима и образоване су комисије за пописивање. На терену се чак и започело са пописом, али о томе нема података.

Српско друштво под окупацијом представљало је у демографском погледу један тешко рањен и осакаћен организам, у коме су репродуктивно најспособнији мушкарци чинили малобројну групу људи. Укупан број мушкараца био је такође веома мали у односу на предратни број. Тиме су били поремећени односи између мушкараца и жена, због неприродно настале велике бројчане несразмере у корист жена. Дошло је до дубоког социјалног поремећаја, који није дозвољавао заснивање породице.⁹

Велики губитак мушкараца имао је не само тренутне, него и трајне последице. Нестанак мушкараца у пуној животној и репродуктивној снази смањио је репродуктивну снагу српског друштва, која ће се у пуној мери осетити тек по завршетку Првог светског рата.

Табела 1: Број становника Ваљевског округа

Срезови	1910			1916		
	Мушкар.	Жене	Укупно	Мушкар.	Жене	Укупно
Каменица	13.527	12.997	26.524	8.136	12.153	20.289
Мионица	15.760	14.806	30.566	9.552	14.102	23.654
Обреновац	14.086	13.221	27.307	7.526	11.858	19.384
Ваљево	20.090	16.777	36.867	11.554	16.192	27.746
Уб	18.325	18.059	36.384	10.046	16.383	26.429
ОКР. ВАЉЕВО	81.788	75.860	157.678	46.814	70.688	117.502

Извор: Ortsverzeichnis für das von den k. u. k. Truppen besetzte Gebiet Serbiens, 42

Табела 2: Број рођених 1916. године

Месеци	Брачна		Ванбрачна		Укупно		Бливанци		Мртворођена	
	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж
Јануар	73	53	4	3	77	56	4	2	2	1
Фебруар	76	53	8	6	84	59	0	0	1	0

⁹ Андреј Митровић: Устаничке борбе у Србији 1916-1918, Београд 1987, 56

Демографске прилике у Ваљевском округу...

Март	97	84	8	10	105	94	6	6	3	0
Април	105	93	2	8	107	101	2	2	1	0
Мај	107	111	8	11	115	122	1	3	1	1
Јун	62	73	12	7	74	80	1	3	0	0
Јул	43	40	3	0	46	40	2	0	0	0
Август	31	41	2	4	33	45	0	0	0	0
Септембар	30	36	5	5	35	41	0	0	0	0
Октобар	42	50	5	4	47	54	1	1	0	0
Новембар	41	39	5	4	46	43	0	2	0	0
Децембар	48	42	11	8	59	50	3	1	0	1
УКУПНО	755	715	73	70	828	785	20	20	8	3

Извор: АС, ВГГ, XIV/76

Табела 3: Број умрлих 1916. године

Месец	Број умрлих			Узроци смрти				Насилна смрт		
	Укупно	М	Ж	Инд. болести	Туберкулоза	Друге бол.	Друго	Убиства	Самоубист.	Остало
Јануар	253	133	120	30	36	22	162	0	1	2
Фебруар	252	121	131	29	32	29	161	0	0	1
Март	261	126	135	21	51	24	161	1	0	3
Април	254	132	122	13	50	15	172	1	0	3
Мај	193	83	110	10	32	17	129	0	1	4
Јун	129	68	61	12	19	9	85	0	1	3
Јул	112	52	60	7	14	8	79	0	0	4
Август	71	35	36	10	11	5	42	0	3	0
Септемб.	65	30	35	3	11	6	40	3	0	2
Октобар	111	71	40	7	30	13	55	0	0	6
Новемб.	111	43	68	2	23	14	68	0	0	4
Децемб.	133	45	88	7	32	16	75	0	0	3
УКУПНО	1.945	939	1.006	151	341	178	1.229	5	6	35

Извор: АС, ВГГ, XIV/76

Табела 3а: Брачно стање, старост и пол умрлих 1916. године

Месец	Неожењени и неудате										Ожењени и удате				Удовци и удовице			
	0 до 1		2 до 5		6 до 15		16 до 50		изнад 50		до 50		изнад 50		до 50		изнад 50	
	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж
Јануар	15	15	24	19	19	22	16	8	1	0	17	18	20	11	1	5	20	22
Фебр.	16	10	24	20	14	22	15	11	0	1	13	25	21	9	2	9	16	24
Март	18	11	29	19	19	17	9	17	1	0	19	26	19	8	1	11	11	25
Април	10	18	24	17	21	22	21	16	1	0	13	22	19	8	3	9	20	10
Мај	15	19	14	10	14	21	10	10	0	0	6	17	11	2	2	7	11	24
Јун	18	8	10	9	8	12	10	6	0	1	7	8	10	3	0	7	5	7
Јул	10	4	9	6	9	17	4	9	1	0	4	12	5	2	1	2	9	8
Август	7	9	5	4	7	3	2	4	0	0	3	8	9	2	1	2	1	4
Септем.	5	4	4	8	6	3	1	2	0	0	4	7	6	2	0	0	4	9
Октоб.	9	6	13	1	10	3	9	3	1	0	5	14	9	9	3	1	12	3
Новем.	9	6	3	10	8	11	3	4	0	0	4	15	11	1	0	5	5	16
Децемб.	6	6	12	7	5	9	3	12	0	0	3	20	8	10	0	6	8	18
УКУП.	138	116	170	130	140	162	103	102	5	2	98	192	148	67	14	64	122	170

Извор: АС. ВГГ, XIV/76

Табела 4: Број венчаних 1916. године

Месец	Број
Јануар	65
Фебруар	163
Март	2
Април	67
Мај	304
Јун	217
Јул	181
Август	72
Септембар	90
Октобар	258
Новембар	406
Децембар	0
УКУПНО	1.825

Извор: АС, ВГГ, XIV/76

Табела 5: Старосна структура становништва 1916. године

Године старости	Мушкарци	Жене	Укупно
0 до 6	11.603	11.430	23.033
7 до 14	17.943	16.819	34.762
15 до 16	3.170	4.054	7.224
17 до 20	2.216	6.467	8.683
21 до 55	5.623	26.068	31.691
56 до 60	2.735	3.107	5.842
61 и више	3.624	2.743	6.367
УКУПНО	46.814	70.688	117.502

Извор: ННСТА, РА. К. 975

Табела 6: Број рођених, венчаних и умрлих у априлу 1917. године

Срезови	Рођени			Венчани	Умрли		
	М	Ж	Укупно		М	Ж	Укупно
Ваљево	17	17	34	4	13	12	25
Мионица	26	18	44	8	33	43	76
Уб	31	22	53	9	20	38	58
Обреновац	14	20	34	3	14	25	39
Каменица	11	7	18	4	1	7	8
УКУПНО	99	84	183	28	81	125	206

Извор: АС, ВГГ, XIV/228

Табела 7: Број рођених, венчаних и умрлих у мају 1917. године

Срезови	Рођени			Венчани	Умрли		
	М	Ж	Укупно		М	Ж	Укупно
Ваљево	15	20	35	4	23	13	36
Мионица	21	16	37	5	27	26	53
Уб	29	21	50	7	32	19	51
Обреновац	13	9	22	3	14	16	30
Каменица	34	30	64	12	15	25	40
УКУПНО	112	96	208	31	111	99	210

Извор: АС, ВГГ, XIV/241

Табела 8: Број рођених, венчаних и умрлих у јулу 1917. године

Срезови	Рођени			Венчани	Умрли		
	М	Ж	Укупно		М	Ж	Укупно
Ваљево	13	12	25	7	25	12	37
Мионипа	22	16	38	3	26	23	49
Уб	24	19	43	0	19	26	45
Обреновац	16	7	23	4	12	10	22
Каменица	24	13	37	0	10	11	21
УКУПНО	99	67	166	14	92	82	174

Извор: АС, ВГГ, XIV/284

Резиме

У раду су приказане најбитније демографске појаве: наталитет, морталитет, природни прираштај, број венчања, број становника Ваљевског округа, полна и старосна структура. Разноврсност, бројност и квалитет изворне грађе условили су изглед табела. Извори су из фонда Војно-генерални гуверман, настали радом Статистичког одељења.

Summary

The most important demographic phenomena are represented in the work: birth-rate, death-rate, population growth, number of marriages, sex and age structure. Variety, numerousness and quality of the authentic documents conditioned the appearance of the tables. The sources are from the holdings of the Military-general administration made by the work of the Statistics department.

